

A RUTÉN MŰVELŐDÉS KEZDETEI

[Vákát oldal]

1.

A Ruténföld visszacsatolásával kialakult középkelet-európai helyzet nagy geopolitikai és gazdasági lehetőségeket, de ugyanakkor rendkívüli kultúrpolitikai és szociális feladatokat jelent a magyarság számára. A lengyel-magyar határ politikai és gazdasági súlya, Kárpátalja feltárt és feltáratlan nyersanyaggazdagsága egyenes arányban állanak a rutén sorskérdések megoldásával. A rutén nép gazdasági talpraállítása, szellemi kérdéseinek átfogó és végleges rendezése egyetemes magyar érdek, mert Európa legkisebb viharzónájában csak akkor következhetik el a konszolidáció, a békés, emberi színvonalú fejlődés korszaka, ha a terület problémáinak rendezésével egyidejűleg a ruténiséget sikerül maradéktalanul bekapcsolni a magyar gazdasági és szellemi vérkeringésbe.

Akik a ruténség visszatérését hajlandók egy inségakció keretében elképzelni, akik a rutén problémát a kárpátalji fa és só és az alföldi búza és munkalehetőség természetes kicserélődésében látják csupán, azoknak — s ez

a magyar társadalom széles rétegeinek szól — meg kell érteniük, hogy a létalapot biztosító ezeréves testvéri viszony visszaállítása nemzetpolitikai és szellemtörténeti tényezőktől is függővé van téve. Azaz: addig nem beszélhetünk magyar Kárpátaljáról, amíg a ruténséget ki nem kapcsoltuk a keleti, szláv érdekkörből és be nem illesztetük a középdunai, Nyugatot jelentő magyar érdekszférába. Ez a nemzetpolitikai szempont eleve tiszteletben tartja a ruténség vallási és népi hagyományait, nyelvi érdekeit és szellemi eredményeit, sőt minden lehetőségére álló eszközzel támogatni kívánja az önálló és egységes rutén nyelv és szellemi élet munkáját, mely eddig az orosz és ukrán irányzat párharcában alulmaradt és saját területén kisebbségi szerepre kényszerült.

Tehát nem a rutén nép jogaiba való önkényes beavatkozásról van szó, amikor a magyarság az állandó és ellentétes irredentizmusnak földjén lebontani készül a tőle a ruténséget elzáró, szellemi és irányított propagandára épült politikai válaszfalakat, amikor nemcsak gazdasági, hanem szellemi támogatását is felajánlja, hogy a Ruténföld idegen ideológiák kísérleti állomása helyett a maga életét élő, önálló rutén nemzet hazája, népi-nemzeti fejlődésének biztos alapja lehessen.

Ennek a törekvésnek alapfeltétele a ruténség faji, népi, vallási és kulturális felmérése, az eredmények, hiányok, adottságok és lehetőségek tisztázása érdekében.

A mai Ruténföld¹ a magyarok bejövetele előtti történelmi időben különböző vándornépek átvonulási területe

¹ 11.101 km², 458.981 lélek (1. Stat. Szle 1939, 3. sz., 3. l.).

volt. Lehóczky Tivadar² szerint a kő- és bronzkorszakbeli leletek alapján szkita, majd a Krisztus utáni V. század táján gót vándorcsoportok telepedtek meg a Kárpátok tövében, ahonnan Verecke irányában visszahúzódtak. A honfoglalás idején a terület középső lankáit, Munkács vidékén már szlávok, Lehóczky szerint szlovákok lakják,³ akik a rövidéletű nagymorva birodalom, helyesebben a nyitrai Pribina fejedelemség legkeletibb vándortelepesei. Béla király névtelen jegyzője jóindulatú, jámbor népnek mondja a szórványtelepek lakóit, akik készségesen ellátták élelemmel és itallal a hódítókat. Közlebbi adatunk a terület néprajzi fejlődésére a XIII. század első felében van, amikor királyaink a XV. század derekáig lakatlan földesúri birtokok északkeleti, úgynevezett gyepüszéleit behívott telepesnéppel benépesítik. Ez a mesterséges telepítés időnként és esetenként zajlik le, kezdeményezői az Árpád- és Anjou-házi uralkodók udvaraiban sűrűn jelentkező kenézek és soltészoknak nevezett vállalkozók,⁴ akik a XIV. század végéig meghatározott számú csoportokban előzetes engedély alapján vezetik le a rutének telepítését. A XV. század kezdetétől állandóan szivárog északról a ruszinság, mely az Erdős-Kárpátok gerince alatt elszórt hegyi falvakban véglegesen gyökeret ver. Bonkáló szerint a beköltözött csoportok nyelvéből és népviseletéből következtetni lehet a rutén emigráció kiinduló pontjára. A már-

² Lehóczky: Adatok Hazánk Archaeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére. Munkács, 1912, 40—47. l., 77—81. l.

³ Lehóczky i. m. 88. l.

⁴ Bonkáló Sándor: A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. Pécs, 1935, 5—7. l.

marosi huculok bukovinai és halicsi telepekről valók, a beregi és ungi bojkák (hegylakók) szintén a túloldali halicsi nyelvterületről morzsolódtak le, a zempléni, sárosi és szepesi lemákok ugyaninnen, a rutén-szlovák nyelvhatárt lakó és innen nyugatra eső ruszin nyelvszórványok — Bonkáló szerint — dolisnyánok (síkföldiek) Podolia és Volhinia déli tájairól kerültek mai lakóhelyükre.

A rutén település a XVI. század végéig lezajlott, ezentúl csak jelentéktelen szórványok következnek, majd évszázados kieséssel, a XVIII. század végén megindul a galíciai zsidó bevándorlás.

Azok a geopolitikai körülmények, melyek az első telepeseiktől kezdve napjainkig meghatározzák a rutén életviszonyokat, döntően kihatottak a ruténség népi, gazdasági és szellemi fejlődésére. A hosszanti irányban húzódó, délre törekvő folyók völgyeiben, egymástól szinte tökéletes elzártságban szerveződnek meg a ruszin telepek és nyelvszigetek. A déli, alföldszéli területet már a XVI. században magyarok lakják, az egyes települések között a nehezen járható hegyvidéken alig van összeköttetés és a nyugati irányban eltolódott szórványokon a XVIII. századtól kezdve eredményes szlovákosítás folyik, mely nagyban befolyásolta a mindmáig vitás szlovák-rutén nyelvhatár elmosódását.

A rutén telepítésnek a tatárjárás ad tudatos jelleget. IV. Béla után az uralkodók egyaránt fontosnak tartják a végek megerősítését és a lakatlan területek benépesítését. A kenézeknek írásos rendeleteket adnak ki és 1376-ban, a munkácsi levéltár legrégebbi oklevele szerint Anjou Erzsébet, Magyarország és Lengyelország királynéja örömeinek

ad kifejezést a telepesnépeség szaporodása fölött.⁵ Ugyan-ez az oklevél már említést tesz az új telepeseknek adandó kiváltságokról, melyeket az első telepesek, a későbbi városok őslakói, a nemesi és úrbéri telkek tulajdonosai valóban élveztek. A kárpátalji városok kialakulása a kereskedelmi utak mentén alapított telephelyekkel kezdődött. A fontosabb telekhelyek, mint Ungvár, Munkács és Huszt, várakká fejlődtek, melyeknek várnépében jelentősszámú idegen bevándorló volt, akiket már a legrégebb okiratok is jobbágy, jövevény és telepes elnevezésekkel különböztettek meg. A várak és kereskedelmi telephelyek a vidék közigazgatási és gazdasági központjaivá fejlődtek. Ezek körül alakulnak a jobbágyok és szabadok települései, melyekről a későbbi városi levéltárak urbáriumai⁶ részletesen beszámolnak.

A rutén bevándorlók az első időkben kiadott települési kiváltságaikat a XVIII. század végéig teljesen elvesztették. Az ismertett geopolitikai helyzet következtében széttagoltan élő rutén telepes községek a nemesi, úrbéri vagy városi uradalmak jogkörébe kerültek s a ruténség az idők folyamán teljesen visszahullott a jobbágysorsba. Társadalmi szervezetlensége következtében a rutén telepes nem is volt képes ebből a kiszolgáltatottságból kiemelkedni, tehát sorsába belenyugodott. Bizonyítja ezt, hogy a kárpátalji ruténség történetében a Rákóczi-szabadságharcon kívül nyomát sem találjuk a népi szabadságmozgalmaknak. Az egykori gyepük és későbbi jobbágy-

⁵ Sas Andor: Szabadalmas Munkács város levéltára, 1376—1850, Munkács, 1927, 13. l.

⁶ Urbáriumok, a városi vagy községi levéltárak egykori telekkönyvei, adó- és bérlet feljegyzések.

telkek lakói megosztzkodtak a jobbágyors keserű kenyere-
rén és munkaszolgáltatásuk természete szerint marhás-
jobbágyok, robotköteles, gyalogszeres, várhoz szolgáló és
kézműves jobbágyok lettek, ahogy ezt a munkacsoportok
szerinti felosztás megkívánta.⁷ A XVII. század derekáról
fennmaradt urbáriumok már a városok területén is beszám-
olnak pusztá és elhagyatott házakról, ami a valóságban
annyit jelent, hogy az illető házhelyek lakói háborúk, éh-
ínségek vagy a teljesíthetetlen adóterhek miatt elhagyják
tartózkodási helyeiket. Sas Andor megállapítja, hogy a
XVII. század második felében az uradalmakat az elnéptel-
enedés veszélye fenyegeti; Beregszászban ekkor minden
második házhely elhagyatottan áll és bujdosó jobbágyok
járják szerte az országot. A további elnéptelenedésnek
akadályozására az 1682-ben készült urbárium bejelenti,
hogy ezentúl a telekkönyvekbe pontosan be kell vezetni
a jobbágy férficsaládtagjainak nevét, hogy ilymódon a tele-
pületlen jobbágyok kilétét megállapíthassák. Ugyanez a
jegyzék megállapítja, hogy az idegen országból beköltö-
zött telepesek hat esztendeig csak tizenkét robotnapra
kötelezettek és ez idő alatt semmiféle adó nem terheli
őket.

Ilyen társadalmi és gazdasági körülmények között ér-
kezik a ruténség történelmi fejlődése két elsőrendű fon-
tosságú eseményéhez, az egyházi unióhoz és a Rákóczi-
szabadságharchoz, melyből a ruténség minden rétege ki-
vette részét.⁸

⁷ L. 1649. évi munkácsi városi urbáriumot.

⁸ Hodinka Antal: II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”,
Pécs, 1935.

A betelepült rutének mint pravoszláv keresztények jöttek Kárpátaljára. Bonkáló Golubinszkijre, Makarijra és a többi orosz egyháztörténészre hivatkozva megállapítja, hogy a betelepülők a kievi fejedelemség területéről szét-sugárzó bizánci liturgiát és szellemet, illetve ennek alap-elemeit hozták magukkal. A XVI. század első felében már mindenütt megépülnek a pravoszláv fatemplomok, melyeknek papjai a rutén vándorlás első állomásáról, Halicsból vagy Podoliából származó orosz népi prédikátorok.

A bizánci hit elterjedését a rutén paphiány okozza. Az orosz pópák viszont távol állanak a nép szemléletétől, mely babonás tisztelettel veszi körül az idegen miszticizmusba burkolózó görögkeleti papokat. A tanulatlan helyi igehirdetők, a „batykók” kultusza ezidőtájt még nem fejlődött ki, a mélységesen vallásos ruszin nép teljesen az orosz papok befolyása alatt áll, akik ezt megfelelően érzetik is vele. Nyílt ellentét keletkezik a római egyház alapjára helyezkedett magyar társadalom és a keleti kereszténységet hirdető prédikátorok között, melyet az egyházi unió megvalósításával másfél századdal elodáznak.

Az egyházi unió, a ruténség Rómához való csatlakozása két részletben zajlik le. A nyugati ruténség: a sárosi, zempléni és ungi papság 1646 és 1652 között fogadja el a Rómához vezető görögkatolikus hitet, Beregben és Máramarosban 1721-ig tart Bizánc és Róma egyházi párviadala, melyből egyidőre az utóbbi kerül ki győztesen.

Az egyházi unió létrejöttét különféle történelmi és szellemtörténeti kihatások késleltették. Míg a lengyelországi rutén érseki egyház már 1595-ben a bresztlitovszki konkordátumban egyesül Rómával, addig a nyugati ruténséget csak öt évtized múlva éri el az új áramlat, melyről

a köznép alig vesz tudomást. Közben az Alföldön sátrat ver a másfélszázados török hódoltság, Zempléнен keresztül és Erdély felől elindul a reformáció, az erdélyi fejedelmek belső harcai és a török dúlás nyomán menekülők ezrei lepik el a kárpátalji városokat, mindez együttvéve sincs kihatással a ruténség szellemi alakulására, mely szinte kizárólagos joggal a vegyes irányzatú klérus kezében van. 1649 április 24-én jött létre az egyezmény Tarasovics munkácsi görögkeleti püspök és a római egyház képviselői között,⁹ melynek értelmében a ruténség egységesen aláveti magát a Vatikán egyházi irányításának. Az uniónak eleinte alig van reális alapja, mint fentebb ismertettük, a keleti ruténség 70 éves késéssel csatlakozik az egyezményhez, az egyházi könyvek és szertartások az unió létrejötte ellenére sem változnak, a nép nem érzi a közvetlen változást, s a király által kinevezett püspökök új egyházjogi helyzete nem érdekli a hívőket, akiknek 85 százaléka még a XIX. század első felében sem tud írni és olvasni. Nowak 1767-et tartja zárókövéül a nyugati és keleti kereszténység harcának, ugyanakkor viszont már tudat alatt érlelődnek az egyházi skizma indítékai, a küzdelem politikai vonalra tevődik át és a XIX. század fordulóján váratlan kitörésével meglepi az előzményekről mit sem tudó magyarságot.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca (1703—1711) a rutén nép történetében több szempontból jelentős. Egyrészt ez a XVIII. század egyetlen osztálytalan népi küzdelme, melynek gerincét — mint azt Hodinka Antal szám- és névszerinti kimutatása bizonyítja — a beregi, ugocsai

⁹ Robert Nowak, *Der künstliche Staat*, Berlin, 1938, 324. l., 42. l.

és máramarosi rutének alkotják, másrészt ebben a szabadságharcban áll először szemben egymással a keleti és nyugati ruténség, mert az utóbbiakat a császári kézen lévő szepesi, zempléni és ungi uradalmakról harcba kényszerítették a fejedelem mellett küzdő keleti fajtestvérek ellen.

A szatmári béke után a ruténség ismét kikapcsolódik a történelmi mozgalmakból. Az 1848—49. évi magyar szabadságharc is csak utórezgéseiben érinti, mert a visszavonuló orosz seregek Kárpátalján keresztül hagyják el a Dunamedencét.¹⁰ Ami a Rutétföld politikai és szellemi fejlődését illeti, az 1848—1914 közötti korszakban, megállapíthatjuk, hogy a ruténség belső élete mentes volt nagyobb történelmi zökkenőktől, viszont ugyanakkor felütötte fejét a nagyorosz és ennek nyomában az ukrán befolyás. A két idegen irányzat ellentétes eszközökkel igyekezett megnyerni a rutén tömegeket. A nagyorosz propaganda vallási szempontokat állított előtérbe, hogy ezekkel áthassa a ruszin népet, az ukrán irányzat értelmiségi jellegű és határozottan politikai természetű, célja a rutén szeparatizmus megszervezése volt.

Az Egyház — sokkal előbb, mint a terület kérdéseivel foglalkozó szakemberek — felismerte a görögkatolikus és ortodox liturgia hasonlóságában, az egyforma szerkönyvek használatában és a közös eredetű vallási külsőségekben rejlő politikai veszélyt, mely az izai¹¹ és máramarosi¹² skizma-percekben megmutatta szellemi aknamunkájának

¹⁰ Sas Andor i. m.: Az orosz hadsereg átvonulása Munkácson, 1849 szeptemberében. 105. l.

¹¹ Az izai pravoszláv pör 1904 április 24-én kezdődött és 1906 őszén zárult le.

¹² A máramarosi pravoszláv pör 1913 december 29-től 1914 március 3-ig tartott.

erejét. Barkóczy egri püspök már 1751-ben felhívta a helytartótanács figyelmét a görögkatolikus és görögkeleti szertartású könyvek azonosságára,¹³ de figyelmeztető szava ép oly meddő maradt, mint az egyház 1890-ben és 1909-ben kiadott rendelkezése, mely ismételten eltiltotta a görögkatolikus egyházat orosz szertartású templomi könyvek használatától.

Mialatt a jelentéktelennek látszó társadalmi események háttérben Kelet és Nyugat szótlan, fanatikus küzdelme zajlik, a rutén nép mentalitásában is jelentős változások következnek be. Az előző korszakok népi prédikátorai helyett Róma tanult hitoktatókat küld a Ruténföldre, akik Ungvárott, Budapesten és Egerben végeztek teológiai tanulmányaikat. Ezek a tanult papok nehezen, vagy sehogy sem illeszkedtek a nép egyszerű gondolatvilágába, szellemi törekvéseik eredménytelenek maradtak és a hívők egyre inkább visszakivánták azokat az időket, amikor babonás, műveletlen „batykók”¹⁴ és idegen földről érkezett, szent ikonokat osztogató vándorpópák hirdették az Igét. A fiatal, képzett papok és a nép közötti ellentétnek gazdasági okai is voltak. Darás¹⁵ írja, hogy „a pap és a hívő között lelki szakadásra vezetett az a körülmény is, hogy a pap egyházi telekre jutva, kiemelkedett a népből s nem egy helyütt a jobbagykorból fennmaradt párbér vezetett ellentétre a pap és a hívők között”. A pravoszláviának így lett segítőtársa a rutén földnélküliség, amit Darás a való-

¹³ Darás Gábor: A ruténföld elszakításának előzményei, Budapest, 1936, 137. l., 11. l.

¹⁴ Vándor népi szerzetesek, hasonlóak az egykori orosz starecekhez.

¹⁵ I. m. 14. l.

ban egyenlőtlen gazdasági elosztáson kívül azzal is magyaráz, hogy amikor a hatvanas években országos kataszteri földmérést eszközöltek, a tanulatlan nép az adóterhektől való félelmében „sok legelőterületet diktált be erdőnek, amely tulajdonképpen legelő volt és így az 1879. évi 30. tc. alapján létesített erdőfelügyelőségek az ilyen területet is az eredeti bejelentés alapján bírálták el”.

Ilyen körülmények között teljesen igazolt Bonkáló megállapítása, hogy „a kárpátalji rutén népek politikai története nincs és nem is lehet, mert sohasem volt és nem is lehetett önálló állami élete”. Ezen túlmenően a ruténség fejlődésének különböző korszakaiban egyetlen alkalommal sem mutat fel egy, önmagából kitermelt felsőbb társadalmi réteget. Ez az egyetlen nép Közép-Európában, melynek nemcsak nemessége, hanem földesúri osztálya sem volt az elmúlt századok folyamán. Mindenre magyarázat a terület képtelen szegénysége és azok a nemkevésbé lehetetlen művelődéstörténeti körülmények, melyek a legújabb időkig csirájában elfojtották a rutén szellemi kibontakozást.

Viszont a nép képzelete nem mond le arról, hogy szerény környezetét be ne csoportosítsa a történelmi előidők regényes alakjaival. Már a XVII. század posztilláiban¹⁶ és zbornikjaiban¹⁷ nyomát találjuk a rutén néplélek mese-szeretetének. A XVII. század utolsó évtizedéből fennmaradt Uglyai posztilla például elmondja, hogy a kieviek háromnapig bőjtöléssel és imával rábírták az Istenembert,

¹⁶ A posztillák a XVII. és XVIII. század rutén bibliamagyarázatai és általános hit-igazságok népszerű kivonatai voltak.

¹⁷ A zbornikok vegyes gyűjtemények, nem egyszer prédikációk, bibliai történetek, népmesék, természetrajzi, földrajzi és egyéb közlemények együtt.

hogyan megjelenjen a várost ostromló tatársergek felett, mire azok egymásnak mentek. Az 1659-ből fennmaradt Kievi zbornik pedig részleteket idéz a Gesta Romanorum-ból, és jellemző, hogy az elbeszéléseket a szerző¹⁸ magyarból dolgozta át ruténre. A XVIII. század folyamán a ruténség — Bonkáló szerint — a lengyel-kozák háborúskodások hangulatában örömmel hallgatta a hősmeséket, különösen a csodás jellegű kalandtörténeteket, melyeknek leghíresebbje, az Alexandriák, Nagy Sándor életéről szól.¹⁹

A kuruckorból kevés eredeti emlék maradt fenn, ezek közül figyelemreméltó a Klokocsói szentkép című ének,²⁰ melyben egy császárpárti ruszin elmondja a kuruc-labanc világ előzményeinek történetét.

A rutén népi történelmi hagyomány Duchnovics Sándor²¹ fellépésével kezdődik. Ő az első, aki népe történetével behatóan foglalkozik és a magyar-rutén sorsközösség elvitathatatlan bizonyítéka, hogy — egyébként kritikátlan — történelmi munkájának a következő címet adta: „A kárpáti oroszok, vagy magyar-oroszok igaz története”

¹⁸ Kljucsna kievi szerzetes. A Gestákból átvett történetekben egyaránt támadja a katolikusokat és az unitusokat (az egyházi unió hívei), amiből nyilvánvaló, a szerző pravoszláv volta.

¹⁹ Nagy Sándor kalandjai öt változatban is forogtak közszájon Kárpátalján, a legismertebbet Panjkevic ukrán filológus adta ki Tysivska Alexandria címmel a Naukovyj Zbornik 1922. évfolyamában.

²⁰ A szepesmegyei Kamjónka község 1724-ben készült énekeskönyvében találták, elsőnek Petrusevics adta közre a galíciai Matica irodalmi szemléjében, (1866. évf. 190—198. l.) Bonkáló közlése.

²¹ 1803 április 24-én született a zemplénmegyei Topolyán, eperjesi kanonok lett és Eperjest a rutén értelmiség vezető helyévé tette működése idején. Itt is halt meg 1865 március 30-án. 1926-ban Nagyszöllősen, 1932-ben Eperjesen emeltek szobrot emlékének.

(1853). Duchnovics mindmáig legtisztább képviselője a független rutén nacionalizmusnak, nemzeti dalait: „Ruszin voltam, vagyok, leszek” és „Kárpátalji ruszinok” című hazafias költeményeket nemzeti himnuszokká avatta a há-lás ruténség. A kiegyezés idején, 1868-ban, a Szvjjet című irodalmi folyóirat hasábjain jelenik meg a XIX. század legnagyobb rutén epikus költeménye Fencik Jevhen²² tol-lából, a Koriatovicsokról. Hogy megértsük a Koriatovicsok szerepét az eseménytelen rutén történelemben, vissza kell térnünk Róbert Károly koráig. Az első Anjou-király fele-sége, Piaszt Erzsébet, születésére nézve lengyel királyi her-cegnő, Beregszászban állandó udvart tartott és a XIV. szá-zad hetvenes éveiben Bereg vármegye községeinek sorozat-os kiváltságokat adott.²³ Az anyakirálynét szoros rokoni kapcsolatok fűzték Koriatovics litván fejedelem családjá-hoz, mivel fivére, Kázmér, feleségül vette a fejedelem leá-nyát. Így lett Erzsébet sógorasszonya a négy Koriatovics-fivérnek: György, Sándor, Konstantin és Tódor hercegek-nek. Ezek közül Koriatovics Tódor játszott közvetlen sze-repet a ruszinság életében, mert 1360-ban Erzsébet mun-kácsi birtokán megalapította a Munkács—Csernekhegyi bazilita kolostort,²⁴ mely a XVII. század második felében elpusztult körtvélyesi monostorral együtt, évszázadokon keresztül a rutén szellemi erjedés központja volt. Koriato-vics Konstantint Kázmér király a lengyel rendekkel utód-

²² Martonkán született, Bereg megyében 1844 október 5-én, publicista és költő volt. Herincsen halt meg 1903 december 5-én, 1926-ban Ungváron mellszobrot kapott.

²³ Sas Andor i. m. 21. l.

²⁴ Sas Andor ezt az adatot a munkácsi kolostor alapító-levelé-nek hitelességétől teszi függővé.

jává választotta, de mivel az nem volt hajlandó katolizálni, nem foglalhatta el a neki felajánlott trónt. Bizonyára erre céloz Fencik eposzának középső részében (Koriatovics és testőrsége búcsúja Novgorodtól), amikor a történelmi eseményeket eszményítve elmondja, hogy a novgorodiak hajlandók voltak életüket áldozni a hercegért, aki a véres háború helyett a Tisza partján keresett új hazát. Ez a rész kétségkívül Konstantinra vonatkozik, míg az eposz befejező és zárótörténete²⁵ Koriatovics herceg ruténföldi tartózkodását és halálát mondja el, azzal a megjegyzéssel, hogy „Koriatovics halálával a rutén nép elvesztette régi szabadságát”. A történelem és költészet erősen keveredik Fencik eposzában. A ruténföldi herceg, kétségkívül Koriatovics Tódor, sohasem játszott annyira jelentős szerepet, ahogy ezt az eposz feltünteti. Fencik maga is rabul esett az elképzelt népi történetírásnak, mely a történelem nélküli kisépeket, mint azt a szlovák Ján Kollár Szlávycséra (A dicsőség lánya) című eposzának példája mutatja, történelmi tények tudatos átköltésére készítette.

Ez az apokrif történelemszemlélet az első igazi rutén költő, Grendzsa-Donszkij Vasilj²⁶ lírájában megérleli a ruszin előidők regényes történelmi elbeszéléseit. Huculiáról, a Tisza felső forrásvidékéről már a X. században mint egykori rutén királtságáról mesél és valóságos legendákat sző

²⁵ Koriatovics címmel jelent meg a Szent Bazil Társulat Naptárában 1870-ben.

²⁶ Grendzsa-Donszkij Vasilj 1897 ápr. 23-án szül. Ökörmezőn. Kereskedelmi iskolát végzett, utána 1921-ig Budapesten volt banktisztviselő. Szerkesztette a csehek által 1928-ban betiltott Nasa Zemlja (A mi földünk) című szélsőséges lapot.

a rutén előidők hucul fejedelmeinek és királykisasszonyainak elképzelt élete köré.²⁷

Duchnovicsot haláláig kísérte az első rutén irodalmi társaság alapításának gondolata, mely az író halála évében, 1865-ben alakult meg Szent Bazil Társulat néven. Ennek kiadásában jelent meg a Szvjet (Világ) című folyóirat, majd 1871-től a Novyj Szvjet (Új Világ) és 1873-tól 1885-ig a Kárpát című rutén-orosz lap. Ennek megszűnte után Listok (Levél) címmel Fencik saját költségén szerkesztett új irodalmi lapot, mely az író 1903 decemberében bekövetkezett haláláig megjelent. Ezek a lapok és néhány külföldi orosz folyóirat körül zajlik a rutén szellemi élet első fejezete. Jellemző, hogy ezeken kívül a XIX. század végéig külön kötetben egyetlen szépirodalmi munka sem jelent meg!

A Szent Bazil Társulat nem követte a Duchnovics által kijelölt és részben már nála is feladott öncélú ruszin nemzeti irányt. Néhány mérsékelt irodalmáron kívül, mint Mitrák²⁸ és Sztravrovszkij-Popradov²⁹, a „bazilisták” egyöntetűen ruszofilek voltak. Álláspontjuk a politikai oroszimádat, egyeseknél kirívóan irányzatos formában mutatkozik meg. Rakovszky Iván,³⁰ a társulat külföldre költözött

²⁷ Bonkáló i. m. 55. l., a Koriatovics-eposz alapgondolata.

²⁸ Mitrák Sándor Ploskocban született 1837-ben, 1862-ben pappá szentelték, Oroszvégen halt meg 1913 február 27-én. Főműve az Orosz-magyar szótár (Ungvár, 1881).

²⁹ Julij Sztravrovszkij-Popradov, g. k. parochus Szulinón szül. (Szepes m.) 1850 jan. 18-án, Dobranszkij meghitt barátja volt. Megh. 1899 március 27-én.

³⁰ Az ungvári tanítóképző tanára, majd 1850—59 között a kormány hiv. ruszin fordítója Budapesten, majd izai lelkész 1883 dec. 3-án bekövetkezett haláláig.

első elnökének, Dobránszky Adolfnak³¹ munkatársa már a nagyorosz egység elvét hirdeti a Cerkovnaja Gazeta (Egyházi Lapok, 1856—58) és a Cerkovnyj Vjestnik (Egyházi Értesítő, 1858—60) hasábjain. Szerinte egy orosz nyelv van és egy orosz nép s így a ruténség nem más, mint az egyetemes orosz nyelvcsalád legnyugatibb ága. Anatol Kralickij,³² munkácsi bazilita kolostorfőnök, még nyelvellemek hamisításától sem riad vissza ruszofil ügybuzgalmában, hogy az orosz irányzat szellemi jogosultságát századokra visszavezethesse. Szabó Eumén későbbi nagyszőlősi parochus összeállítja az első kárpáti rutén irodalomtörténetet (Christomatia, 1890). Műve a kárpátalji egyházi irodalom első átfogó időrendi felsorolása. Danilovics János (1834—1895, írói nevén Korytnjanszkij) „Családi ünnep” című vígjátékában (1876) még halálos bűnnek tartja, ha a rutén megtagadja származását, később viszont maga is rövid ideig tartó orosz kultusz után teljesen elmagyarosodik és a magyarnyelvű görögkatolikus istentisztelet-mozgalom élére áll, mely a legalkalmatlanabb időben ad tápot a pravoszláv propagandának.

A Szent Bazil Társulat írói szigeteket képeztek a ruszin tengerben. A nép, mely „kárpátorosz” nyelvüket épp úgy nem értette, mint a ruszofil papok és tanítók szavát, sorra elutasította folyóirataikat. A nyelvi zűrzavar, mely a cseh

³¹ A Szent Bazil Társulat első elnöke, aktív oroszbarát rutén politikus, résztvett az 1848. évi prágai pánszláv kongresszuson. 1849-ben az osztrák kormány kirendelt biztosa, az orosz hadak mellé. A Bach-korszakban az ideiglenes autonómiát élvező északkeleti megyék kormányzója.

³² Az általa felfedezett és állítólag 1458-ban készült Munkácsi Krónika, valószínűleg saját szerzeménye.

uralom alatt tetőpontra hág, már ekkor is túrhetetlen és olyan szellemi megosztottságot eredményez, mely az illetékes körök figyelmét is felhívja. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium a további nyelvi zavarok elkerülése céljából 1881-ben tiszta ruténnyelvű iskola-könyvek és magyar-rutén szótár készítésével bízta meg Csopey Lászlót, aki a Mitrák által mellőzött rutén szó-kincset elsőnek gyűjti kötetbe.³³ Ugyanekkor a „bazilisták” körében is elindul a magyarbarát szellemi irányzat. Zsatakovics György³⁴ tanulmányait már magyarul írja, Szilvay Iván³⁵ pedig — keveréknyelven bár —, de előszeretettel foglalkozik a magyar életből és történelemből vett tárgyakkal (Anya és lánya).

Ebből az ingadozó, kissé magyarbarát, lényegében azonban orosz kezdeményezésből alakult ki a mai rutén irodalom képe, melyben a pravoszlávia fegyvereivel küzdő nagyorosz irányzatot visszaszorította a rutén népi és az ukrán politikai szemlélet. Természetesen ezzel az orosz nyelv nem veszt csatát, a kárpátalji rutén író három nyelven, oroszul, ruténul és ukránul írja mondanivalóját és a nyelvi zavar 1930 táján olyan nagymérvű, hogy a legfiatalabb nemzedék egyik nyelvet sem beszél tökéletesen.

A Ruténföld elszakítása mélyreható változásokat okoz szellemi téren is. A cári orosz és ukrán menekült értelmiségiek mozgásba hozzák a rutén felső rétegeket és 1920-ban

³³ Rutén-magyar szótár, Budapest 1883.

³⁴ Ungváron szül. 1855 okt. 14-én, mint sztrojnai g. k. lelkész halt meg 1920 szept. 25-én.

³⁵ Szuszkón szül. 1838 márc. 15-én, megh. Uj-Dávidházán 1904 febr. 13-án. G. k. parochus volt.

előbb az ukrán, majd 1923-ban a nagyorosz irányzat hívei kiépítik új szervezeteiket.

1920 őszén Ungvárott létrejön a halicsi ukrán kultur-egylet mása, az ungvári Proszvita (Felvilágosodás) Volosin,³⁶ Panjkevics,³⁷ Brascasajko,³⁸ Hadzsega és Sztudinszkij vezetésével.

Az 1923-ban szintén Ungváron alapított Duchnovics Társaság Szabó Eumén elnöklete alatt az orosz irányzat szellemi munkásait szervezi meg. A társaság prózáirói jelentéktelenek. A költők közül Karabeles András³⁹ és Fedor Pavel érdemel említést.

Az ukrán és orosz irányzat között, mint jövőt hirdető tiszta forrás tört fel a rutén népi lira, melynek elismert képviselői az említett Grenzsa-Donszkij Vasilj és Julij Borsos-Kumjatszkij,⁴⁰ a Verhovina költője, a leghangulatosabb ruszin lírikus. A rutén irodalomban ismeretlen egyéni költészetnek Bozsukova Mykolája,⁴¹ az első rutén női költő

³⁶ Volosin Ágoston volt rutén miniszterelnök, az ukrán politikai és szellemi mozgalom vezére, 1874-ben szül. Kelecsényben, az ungvári tanítóképző igazgatója, 1922-ig a Nauka című néplap szerkesztője volt.

³⁷ Panjkevics ukrán nyelvész, a Naukovij Zbornik munkatársa, 1938 decemberében Prágában adta ki a kárpátorosz nyelv fejlődéséről szóló filológiai munkáját.

³⁸ Brascasajko Gyula, a Proszvita egyik vezetője, aktív ukrán politikus, 1919-ben a huszti tanács elnöke.

³⁹ 1906-ban szül. Tibaván, absz. középisk. tanár, költő és regényíró.

⁴⁰ 1905 jul. 8-án szül. Nagykomjáton, ungvári polgári iskolai tanító. Első verskötete 1928-ban jelent meg.

⁴¹ Kisbocksón szül. 1907 jul. 3-án, helyi tanítónő. Versei 1930-ban jelentek meg.

ad hangot. A népi prózaírók közül Voron Andrej,⁴² Demján Lukács⁴³ és Márkus Alexander⁴⁴ emelkedik ki. Legújabbán a rövid életű ukrán uralom alatt két új lírikus csatlakozott fel a kárpátaljai költészet porondjára. Michail Kolos, a leMBERGI Dilo munkatársa 1938 decemberében ukrán verseivel elnyeri a halicsi ukrán irodalom nagydíjat, Sabol Szevasztián bazilita szerzetes 1939 tavaszán adja ki legújabb, időrendben harmadik verskötetét.

Amikor 1912-ben a Szent Bazil Társulat feloszlott, az ekkor alapított ungvári Unió könyvnyomda vette kezébe a ruténség egyházi és irodalmi műveinek kiadását. Itt jelent meg a Nauka című néplap és a Görögkatolikus Szemle, magyar nyelvű ideológiai folyóirat. Az orosz irányzat kezén a Karpatoruszkij Golos című lap, a Karpatszkij Kraj (Kárpátvidék, 1923—1924) és a Karpatszkij Szvjet (Kárpáti világ, 1928) folyóiratok, a Proszvita kiadásában 1922-től a Naukovyj Zbornik számai jelentek meg. A rutén autonomista blokk hetilapja a Ruszkij Vestnik lett.

A kárpátaljai rutén irodalom és műveltség nem fejezi ki híven a terület erőviszonyait és a rutén tömegek elvi álláspontját. Az egyházi és világi irodalom az eltelt háromnegyedszázados fejlődés alatt az orosz és ukrán egyházi, illetve politikai propaganda befolyása alatt állott. Ez a két idegen irányzat kisszámú, nagyrészt bevándorolt csoportok révén kisajátította a szellemi és irodalmi élet minden je-

⁴² 1901 szept. 7-én szül. Csomán, tanító, költő és népies elbeszélő.

⁴³ 1894-ben szül. Felső-Vereckén, ma is földműves. Első művét (Az ördög mint lakodalmi vendég) a Proszvita adta ki 1920-ban.

⁴⁴ 1901-ben szül. Huszton, helyi tanító, majd tanfelügyelő, író-sain magyar népi írók, Bonkáló szerint Tömörkény, Mikszáth és Móra hatása észlelhető.

lentős fórumát és sajtószervét. Így történt, hogy a rutén nemzeti gondolat és nyelv harmadrendű, jellegzetesen kisebbségi szerepre kényszerült, a ruszofil és ukrán törekvések mögött. *Helytelen lenne a rutén nyelv és irodalom egyenjogúsítási harcát az előbbiek megsemmisítésével kezdeni, mert a cseh uralom alatt eltöltött két évtized folyamán a rutén szellemiség több kiváló képviselője tartozott az említett irányzatok valamelyikéhez. Olyan egyéniségek, akiket a frissajtású rutén művelődés mai formájában még nem tud nélkülözni. Ezért elkerülhetetlen a szellemi Treuga Dei, mely a rutén írók nagyrészét visszaadja a ruszin népnek, a ruszin nemzeti gondolatot az eddig délibábot kergető, nagyszláv ábrándokban hívő intellektueleknek.*